

■ ***Білім берудегі макдональдизация
қазіргі кезеңнің тенденциясы ретінде***

ОРЫНДАҒАН: УТЕГАЛИЕВА Г. А

ТЕКСЕРГЕН: САРЖАНОВА С. С

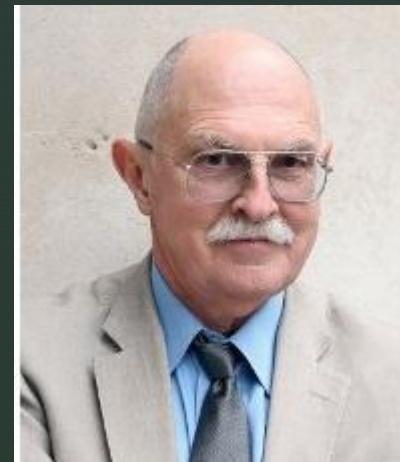
Екінші дүниежүзілік соғыс біткеннен кейін АҚШ пен Жапония қоғамды дамытудың екі жолын тандап алды. АҚШ-та «капиталды техникаға жұмсау» жолы таңдап алынса, яғни бұл техниканы, техникалық паркті жаңарту, басқаша айтсақ, модернизация — технологияны жаңарту; ал Жапония «капиталды адамға жұмсау» жолын ұстанды. Бұнда адамның шығармашылық және кәсіби қабілетін дамытуға зор көңіл бөлінді. Әрине, «қаржыны адамға салу» өзінің артықшылығын көрсетті. Оны бүгінгі жапон қоғамының дамуынан көруге болады.

Еуропаның көптеген елдерінде, әсіресе Германиядағы білім беру жүйесін зерттеуде жаңа бағыттар, әлеуметтік педагогика мен антропософия сияқты бағыттар дамыды. Сол сияқты «табиғи тәрбие» идеясының негізінде қалыптасқан бағыт «жаңа мектеп» деп аталды. **«Жаңа мектеп»** баланың өміріндегі отбасын, құндылықты және қызығушылық әлеміне үлкен мән берді [3; 42]. Дегенмен бұл бағыттардың барлығы білім беру жүйесінде белгілі бір орын ала алмады. Батыс әлеуметтануында білім беру жүйе ретіндегі проблема XX ғасырдың ортасынан бастап кең етек ала бастады. Т. Парсонс, Е.Хоппер, Ф.Кумбс, М.Арчер, тағы басқалар білім берудің ішкі құрылымын, қоғам жүйесіндегі білімнің ролі және де тұтастық ретіндегі оның динамикасына өз еңбектерінде үлкен мән берді. Ал, біздің елімізде білім беру жүйе ретіндегі проблемаға көпке дейін мән берілмеді. XX ғасырдың 90-шы жылдарына дейін басқарушылар мен зерттеушілерді кеңестік білім беру жүйесі қанағаттандырған болатын. Міне, сондықтан білім беру жүйесіндегі теоретикалық ақпараттың болмауы, оның дефициттілігі білім берудегі дағдарысқа алып келді. Жалпы, зерттеушілердің пікірінше, білім беру жүйесіндегі дағдарыс XX ғасырдың 60-шы жылдарынан басталған. Кеңес үкіметінің басшылары Жердің жасанды спутнигінің алғашқы рет космосқа ұшырылуын, білім берудің дамуының шарықтау шегі және кеңестік одақтың әлемдік жүйе алдындағы тәжірибесін көрсетеді деп қарап, білімге көңіл аударылмады. Бұл құбылыс Батыс қоғамы үшін, әсіресе АҚШ үшін шок болып табылды. Сол кезде бүкіл әлем КСРО-ның ғылым мен техника саласында ең дамыған капиталистік елдерді басып озғандығының куәсі болды. Бұл кеңестік

Ал Америка болса, осы кезден бастап «Ұлтты қорғау мақсатында білім беру туралы заңды» («Закон об образовании в интересах национальной обороны») қабылдады. Бұл Заң бойынша білімге және оған кететін қажетті қаржы көлемін бекіту қарастырылды. Сол кезеңдегі Америка Президенті Дж. Кеннедидің бастамасы бойынша, американдық университеттердің саны екі есе көбейді. XX ғасырдың 80-шы жылдарының аяғында АҚШ-та білім беру жүйесін дамытуға ұлттық табыстың — 6,7 %, ал Жапонияда 5,7 % жұмсалды. КСРО-дағы білім беруге келетін болсақ, мемлекеттік бюджеттен білім беруге қанша шығын бөлінді десек, XX-шы ғасырдың 20-шы жж. — 12,5 %, 1965—1980-ші жж. 15—17 %-ке көтерілген, 1980-ші жж. 12 % болса, ал одан кейін күрт төмендегенін байқауға болады. 1992-ші жылдары — 5,8 %, 1993-ші ж. — 4,4 [3; 263].

Сол сияқты білім берудің стратегиясының күрделі қателіктері болған. КСРО-да 60—80-шы жылдары аралығында кәсіби-техникалық училищелерде жұмысшылар мамандығын дайындау 2,5 % есе өссе, жоғарғы білімді мамандарды даярлау 1,3 %-ке ғана өскендігін сол кезеңдегі мәліметтерден көруге болады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, экономиканың дамуына, еңбектің өсуіне бірден-бір әсер ететін фактор — білім деңгейі, яғни жоғарғы білімді мамандарды дайындау болып табылады.

Р.Коллинз «Америкада білім жүйесінің кеңейтілуі, кәсіби жоғарғы білімді мамандарға қажеттіліктен ғана емес, әсіресе әр түрлі «мәртебелі топтардың» байлық, билік және атақ үшін күресуінен туындайды» деген. Коллинздің бұл қағидасымен де келісуге болады.

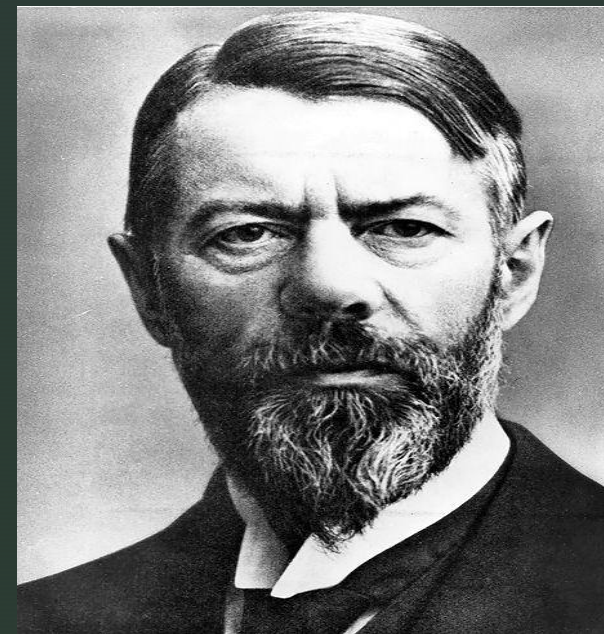

Ел басымыз Қазақстан халқына жолдауында: «Ұлттық бәсеке ең алдымен білімділік деңгейімен анықталады. Әлемдік білім кеңістігіне толық кіру білім берудің ұлттық жүйесін халықаралық деңгейге көтеруді талап етеді...», — деген болатын [4].

Қазақстандағы білім беру жүйесінің тарихи-кеңестік білім беру моделі аумағында дамыды. Осы орайда білім жүйесінің бір саласы кәсіптік білім берудегі оң жақтарды айта кетсек:

- халықтың көпшілік құрамының сол кезде қол жеткізе алатын оқу орны (мысалы, кәсіптік- техникалық училищелер әр аудандарда болды, совхоз-техникумдар, кәсіби техникумдар әр облыста болды);*
- жұмысшылар мен орта техникалық звенолардағы мамандарды тәжірибе деңгейіндегі жоғарғы дайындыққа босатып отырды (негізгі кәсіпорындарға институттар бекітілген болатын);*
- барлық кәсіби-білім беру бағдарламасының жоғарғы әдеби және әдістемелік нұсқаулармен қамтамасыз етілуі.*

Қазіргі кездегі білім саласындағы жаңашылдық қоғамдық талаптан пайда болуда. Ол талап білім саласының демократизациялануын және де рационализациялануын тудырады. Сондықтан ХХІ ғасырдағы білім тек білім деңгейін ғана жоғары көтеру емес, сонымен қатар жан-жақты маманданған мамандарды, жаңа технологияны, адамға деген индивидуалды бағытты талап етеді. Бұл процестер қоғамда өздігінен пайда болған жоқ, оған жаһандану процесі әсер етуде. Бұл процесті американ социологы Дж.Ритцер «макдональдизация» ұғымы арқылы түсіндіреді. Бұл процесс ХІХ ғасырда неміс ғалымы Макс Вебер қарастырып кеткен рационалдылықтың жаңа типі болып табылады.

Егер өз ғасырында М.Вебер рационалдылықты «әлеуметтік іс-әрекеттің» (сол дәуірдегі қоғамдық қызығушылықтың мәнін анықтайтын) қандайда бір үлгіге сәйкестілігі ретінде қарастырса, ал қазіргі кезеңдегі «макдональдизация» процесі де қоғам талабына сай пайда болған құбылыс [6]. Мысалы, өз кезеңінде М.Вебер әлеуметтік іс-әрекеттің рационалды тұрғыда болуын және рационалдылықтың қажеттілігін айтқан болатын. Ал қазіргі жаһандану кезеңінде макдональдизация процесіде бүгінгі күннің талабынан туындап отырған құбылыс.

Алғашқы рет бұл процесс әлеуметтік практикада дәмханаларда тез қызмет көрсету жүйесі, яғни McDonalds, пайда болып тез қарқынмен бүкіл әлемге тарай бастады. Макдональдизация жаһандану процесінің негізгі символының бірі болып табылады. Қызмет көрсету саласындағы макдональдизация постиндустриалды қоғамның алғы шарттарының бірі екендігін білеміз. Бұл процесс минималды уақыт көлемінде негізгі қажеттіліктерді тиімді түрде жоғарғы сапалық деңгейде қанағаттандыруды қамтамасыз етеді. Сондықтанда дамыған қоғамдарда тек қызмет көрсету салаларында ғана (сфера обслуживания) макдональдизация процесі емес, сонымен қатар білім беру жүйесінде де бұл процесс кең тұрғыда дамуда

Постиндустриалды қоғамның даму процесінде қоғамның басқа салалары сияқты білім жүйесіне де макдональдизация параметрлеріне жауап беретін талаптар қойылуда. Дж.Ритцер білім жүйесіндегі мынадай талаптарға тоқталады:

- **эффektivтілік**, яғни аз уақыттың ішінде қажетті ақпаратты меңгеру. Эффективтілік параметрі дегеніміз — білімді бақылаудағы стандартты формаларды енгізу, яғни тестілеу. Дж.Ритцердің пікірінше, стандартты тестілерді енгізу оқытушы еңбегін жеңілдетеді және студенттердің емтиханға дайындалу уақытын үнемдейді. Егер бұған дейін студенттер емтиханға дайындалу барысында көптеген мақалалар, монографиялар, оқулықтар, арнайы әдебиеттер оқып уақыт кетірсе, қазіргі кезде «макоқулықтар» (макучебники) студенттің емтиханға аз уақыт ішінде дайындалуына мүмкіндік береді;
- **калькуляция** — макдональдизация процесінің келесі параметрі. Калькуляция дегеніміз — рейтинг түрінде қойылатын баға жүйесі. Мұны студенттер бірнеше жұмыс орындау арқылы өз білімдерін балдар негізінде бағалайды. Дж.Ритцер бұл жүйеде оқытушылар үшін қойылатын рейтингтік баға жүйесін енгізуді ұсынады;
- **макдональдизацияланған** білім беру стандартталған техникалық бақылау әдісіне бағынуы қажет, яғни студенттер компьютер арқылы тест тапсырып, өзінің білімін бағалайды. Бұл параметр біздің қоғамда коррупция деңгейін төмендетеді;
- макдональдизацияланған білім беру міндетті түрде студенттің алған білімін

Көптеген ресейлік ғалымдар жоғарғы білім жүйесінің американдық және басқа да англосаксондық мемлекеттердің білім жүйесін қабылдауын дұрыс бағыт емес деп санайды. Атап айтсақ, қазіргі білім жүйесінің әлемдік жүйеге көшуін, яғни орта білім +3/4жыл — бachelor/бакалавр дәрежесі; +2/3жыл мастер/магистр дәрежесі; +2/4жыл доктор дәрежесі берілуі, тез уақыттың ішінде индивидтің докторлық дәрежеге жетуі кейбір ғалымдарды сақтандырып отыр. Егер бұған дейін қандайда бір ғылыми атаққа жету үшін жылдар қажет болса, ал қазіргі кезде дәрежені аз ғана уақыттың ішінде алуға мүмкіндік бар.

Жалпы, білім берудегі макдональдизацияны қызмет көрсету саласындағы макдональдизациямен салыстырмау керек. Егер бұл ұғым білім беру саласында жоғарыда Дж.Ритцер атап өткен параметрлерге жауап берсе, ал қызмет көрсету салаларында Мак Дональдс тез арада асқа деген немесе басқада қажеттіліктерді қанағаттандыру болып табылады.

Біздің білім беру жүйемізде әлі де болса дәстүрлі білім жүйесі сақталған. Мысалы, лекция, семинар сабақтары толығымен өткізіледі. Неміс университеттерінде лекция мен семинарға қатысудың қатаң есебі жүргізілмейді. Онда сессиялар да жоқ. Келесі курсқа өту үшін студенттің емтиханды қашан тапсыратынын өзі біледі. Тек егер жеке оқу орны болса, дер кезінде оқудың ақшасын төлесе болғаны. Ал Америкада өз азаматтарына білім беру үшін біраз мемлекеттік қаражат жұмсалады екен. 90-шы жылдары білімге жұмсалған қаражаттың көлемі 300 млрд. долл. асады.

Баварияда жоғарғы оқуға түсерде емтихан тапсырылмайды, бірақ оқуға қабылдаудың өзіндік жүйесі бар. Талапкердің орташа бағасының өзі қалап отырған университеттің қандайда бір факультетінің нақты семестрдағы балға сәйкес келуі және оқу процесі дәрістік кезеңмен, сол сияқты дәрістен бос уақыт кезеңі деп бөлінеді, яғни студенттер өздігінен үй тапсырмасын орындаумен (hausarbeit) және емтиханға дайындалумен айналысады [8]

Әдебиеттер тізімі

1. Нечаев В.Я. Социология образования. — М.: Изд-во МГУ, 1992. — С.76
2. Зиятдинова Ф.Г. Социальные проблемы образования. — М., 1999. — С.110
3. Гайко О. Концепция образования: идеологический аспект // Саясат. — 2006. — №2
4. Қазақстан Республикасында Білім беруді дамытудың 2005–2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Орталық Қазақстан. — 2004. — 28 қазан. — 5-б.
5. ҚР Президентінің Қазақстан халқына жолдауы // Егеменді Қазақстан. — 2006. — Наурыз.
6. Вебер М. Избранные произведения // Прогресс. — 1990. — С.245
7. Филиппов Р.И. Макдональдизированное образование: подходит ли оно для России // Социология образования. — № 4. — С. 12.
8. Томпсон Д.Л., Пристли Л. Социология. — Л., 1998. — С.67